

SZYDŁOWIEC, kościół parafialny pw. Św. Zygmunta

Lokalizacja (historyczna i współczesna)

SZYDŁOWIEC, powiat radomski województwa sandomierskiego (ob. siedziba powiatu, województwo mazowieckie), dekanat radomski, diecezja krakowska (ob. siedziba dekanatu, diecezja radomska), kościół parafialny pw. Św. Zygmunta, prezbiterium i nawa: wielofazowa polichromia ścian i obramień portali i okien, stropu i podniebia balkonu chóru muzycznego, obudowa iluzjonistyczna *sacrarium* i ołtarzy, zespół zacheuszków (trzy fazy); kaplica południowa Najśw. Marii Panny (mauzoleum rodziny Szydłowieckich), polichromia podziałów architektonicznych i obramień; elewacje: zespół fragmentów inskrypcji i dat

Datowanie (z fazami)

Faza I – przed 1505-1509

Faza II – przed 1525

Faza III – 1. tercja XVII w.

Faza IV – 2. poł. XVII-1. poł. XVIII w.

Faza V – 1754

Faza VI – ok. 1750-1760

Fundator / fundatorzy (odpowiednio do faz)

Faza I – Jakub II Szydłowiecki (ok. 1453-1509) herbu Odrowąż, m.in. podskarbi wielki koronny, właściciel miasta i kolator świątyni

Faza II – Mikołaj Szydłowiecki (1480-1532) herbu Odrowąż, kasztelan sandomierski i podskarbi wielki koronny, dziedzic miasta

Faza III – Albrycht Władysław Radziwiłł (1589-1636) herbu Trąby, kasztelan trocki i wileński

Faza IV – nieustaleni, zapewne miejscowe duchowieństwo lub bractwo św. Anny

Faza V – niezidentyfikowani, zapewne miejscowi duchowni lub władze / organizacje miejskie

Faza VI – niezidentyfikowani, zapewne miejscowi duchowni

Wykonawcy (osoby, warsztat, krąg artystyczny) – pierwotni i wtórni

Faza I – niezidentyfikowany warsztat ze Szwabii południowej lub południowo-zachodnich Czech we współpracy z twórcami lokalnymi (atryb.)

Faza II – malarz Piotr z Królewca, artysta nadworny księcia Albrechta I Hohenzollerna (atryb.)

Faza III – niezidentyfikowany warsztaty lokalny (?)

Faza IV – niezidentyfikowana pracownia lokalna (?)

Faza V – nieustalony warsztat z Małopolski

Faza VI – niezidentyfikowana pracownia małopolska

Historia powstania

Wieś rycerska (ob. dzielnica Stara Wieś) założona w XII w. w dolinie rzeki Korzeniówki, w pobliżu kępy z grodem-siedzibą rodową. W 1. poł. XIV w. na południowy wschód założona najprawdopodobniej przez osadników z małopolskiego Szydłowa nowa osada targowa, za panowania króla Kazimierza II Wielkiego przeniesiona z prawa polskiego na średzkie. W 1401 r. Jakub i Sławko Odrowążowie linii z Chlewisk, po przyjęciu nazwiska Szydłowiecki, uposażyli miejscową parafię św. Zygmunta oraz nadali nowej osadzie prawa miejskie, potwierdzone w 1470 r. jako magdeburskie przez króla Kazimierza III Jagiellończyka. Świątynia murowana, jednonawowa, kryta stropem, z zamkniętym wielobocznie, zasklepionym sieciowo prezbiterium, fundacji Jakuba Szydłowieckiego, podskarbiego wielkiego koronnego, zaczęta ok. 1493 do 1509; ukończona przed 1525 r. przez Mikołaja Szydłowieckiego, podskarbiego w. kor., z południową, sklepioną gwiazdźście kaplicą-mauzoleum rodowym dedykowanym Najśw. Marii Pannie, oraz bogatym wyposażeniem kultowym i liturgicznym wnętrza. Z tego okresu kompleksowa renesansowa polichromia wnętrza, architektoniczno-ornamentalna z obramieniami portali i okien, *sacrarium*, drewnianego stropu kasetonowego nawy oraz z zespołem zacheuszków. W 1. poł. XVII w. dodana kruchta zachodnia w formie centralnej, beztamburowej kaplicy kopułowej, w tym okresie uzupełnienia nowych elementów malatur figuralnych w nawie. W latach

1752-1756 prace nad budową wieżyczki schodowej i przełożeniu dachu, zapewne wtedy zamówienie nowej, iluzjonistycznej późnoregencyjnej polichromii stropu nawy, następnie wykonanie malatury portalu wejściowego i wnętrza północnej kaplicy św. Stanisława.

Przekształcenia, remonty, konserwacje

Kompleksowe remonty świątyni w 1881 r. i na pocz. XX w. (regotyżacja elewacji oraz szczytów sterczynowych wg projektu Stefana Szyllera z Warszawy). Uszkodzony w niewielkim stopniu w trakcie walk 1915 i 1945 r. Kilkuetapowe konserwacje wnętrza połączone z odkrywkami poszczególnych warstw polichromii w 1970-1977, 1981 i 1995 r., wyk. zespół pod kier. art. kons. prof. dr. hab. Zofii Medweckiej, Akademia Szytyk Pięknych w Krakowie.

Kompozycja / układ

Faza I – nawa, ściana północna, część zachodnia, rytowany, podkreślony czernią rysunek projektowy w skali 1:1 późnogotyckiego układu żeber sklepiennych w trójprzęstowym prezbiterium (bez trójbocznego zamknięcia, przesłoniętego wtórnie podniesioną posadzką), typu gwiaździsto-sięciowego, z widocznym w lewej części rytem ukazującym widok boczny żebra; ściana północna, przy portalu kaplicy Mariackiej, fragmentaryczna odkrywka z rytem małogabarytowym z wykreśleniem geometrycznym krzywizny żebra diagonalnego oraz skrzyżowania żeber w kluczu.

Prezbiterium i nawa, ściana północna, rytowane i malowane ciemną czerwienią pierwotne zacheuski w formie cienkich okręgów z krzyżami greckimi o rozszerzających się wachlarzowato końcach ramion. Faza II – kompletna renesansowa polichromia wnętrza, południowej kaplicy Mariackiej i kruchty północnej, zespół zacheuszków: w zamknięciu prezbiterium u nasady spływów żeber sklepiennych kanelowane kolumnki w porządku korynckim (?) dźwigające profilowane odcinki gzymsu, z bocznymi wykwitami floratur; wokół portali, okien i na żebrach imitacje podziałów ciosów kamiennych (czerwonych z białawymi fugami, w kaplicy zespół pięciu kamiennych, polichromowanych tarczek z herbami: Odrowąż – centralna i jedna z bocznych, u spływu żeber, Habdank, Jastrzębiec i Trąby radziwiłłowskie – wtórny, dodany po 1905 r. w miejscu Janiny, z kolorystyką zgodną z heraldyką), w opaskach okien na zielonkawym tle jasny, przestylizowany ornament kandelabrowy, opaski ujęte szerokim pasem laurowym z czerwonymi pączkami, kamienny portal do klatki schodowej ujęty szeroką czerwoną opaską z szeroką bordiurą z czerwonym tłem, po bokach jasne motywy kandelabrowe z postaciami doboszy, na górze dwie zestawione antytetycznie fantazyjne ryby; powyżej bogato ukształtowana symetryczna palmeta z licznymi pąkami / owocami, zwieńczona szarawą postacią siedzącej sowy. Podniebie arkady łuku tęczowego ujęte pasami stylizowanego perełkowania, w arkadzie w środku pas błękitnego tła z przedstawieniami łotrów na brązowych krzyżach, w jej szczycie po bokach ugrowe słońce i księżyc, w strzałce wieniec laurowy z wieloboczną tarczą z herbem Odrowąż (identyczny nad portalem kaplicy). W szczytowej partii ścian nawy dekoracyjny pas krańcowy na iluzjonistycznych, wykrojowych kroksztynach, z pasem szarawego, plecionkowego ornamentu roślinnego *en grisaille* na niebieskim tle, na osi ściany wschodniej, nad łukiem tęczowym, poniżej krańca prostokątne pole w analogicznej oprawie architektonicznej, z aplikowanymi snycerskimi przedstawieniami półpostaciowymi: Madonny, św.św. Zygmunta i Stanisława, po bokach tarczki herbowe, odpowiednio: Odrowąż i Topór.

Prezbiterium, ściany północne zamknięcia: iluzjonistyczne, architektoniczne obramienie kamiennego *sacrarium*: w formie rozbudowanej edikuli w tonacji *en grisaille* (dolna część zastonięta przez międzywojenną boazerię z marmuru z Bolechowic) z kandelabrowymi kolumnkami, zwieńczonej rozbudowaną nadstawką w płtykę wnęką z wyobrażeniem wieżyczkowej monstrancji adorowanej po bokach przez wielobarwne postaci Archanioła Gabriela i Marii w scenie Zwiastowania (silnie zatarte), wyżej przez aniołów w szatach diakońskich, nakrytą antytetycznie zestawionymi esownicami ornamentalnymi z kwiatonem, na którym gniazdo (?) Feniksa lub Pelikana (przedstawienie zatarte).

Nawa, ściana północna, część wschodnia, fragmentaryczna odkrywka dolnej partii wielkoformatowej kompozycji figuralnej – Drogi Krzyżowej – ze spiętrzonym panoramicznym widokiem Jerozolimy z licznymi budowlami i wieżami z ciosów ciemnoszarego kamienia, z dolnym pasem z zachowaną częściowo (przesłoniętą wtórnie przez tympanon wczesnoklasycystycznego nagrobka Macieja i

Marianny Radziwiłłów) inskrypcją kapitałą renesansową: „[...] NIE : SU : [...]”. Poniżej odkrywka z fragmentem niezidentyfikowanej sceny z białym koniem i doboszem na tle krajobrazu.

Kaplica Mariacka, ściana wschodnia, prawa strona, iluzjonistyczna tablica inskrypcyjna, prostokątna, z czarną ramką, napis kapitałą renesansową: „FUNDACIO MANSIONAI'E HUI/ FACTA EST PER MAGNIFICU'/ OLIM DOM' DOMINU' NICOL/ AUS A SCHIDLOVYECZ CASTEL/ LANU' SANDOMIE' XXV M/ (dwa wiersze nieczytelne) / DEO ORETO [...]”.

Podniebie balkonu chóru muzycznego, dzielone legarami na dwa rzędy po osiem kwadratowych, uskokowych kasetonów, polichromia ornamentalna, iluzjonistyczna: na legarach symetryczne wici roślinne spięte kwadratowymi kameryzacjami lub czworolistnymi kwiatkami, na ich przecięciach koliste pola z rozetkami i aplikowanymi drewnianymi guzkami złożonymi; dwa uskoki kasetonów kolejno z pasem wolich oczek oraz palmetek, w polach wirujące rozety akantowe (w centrach aplikowane, złożone rozetki) w stylizowanych otokach lauru, w narożach pół guzki z trzema liścieniami. Zacheuszki w formie zielonych wieńców laurowych z rozłożonymi wokół spiralnie, naprzemiennie małymi i rozwiniętymi pędami i pąkami czerwonych kwiatów, w centrum, na czerwonym tle zielone liściaste krzyże greckie z kwiatkami między ramionami.

Faza III – zamknięcie prezbiterium, ściana szczytowa, obramienie zamurowanego okna, iluzjonistyczne, w postaci pokrywającego glify i wychodzącego na ściany układu wolut utworzonych z ornamentu okuciowo-zwijanego (niem. *Rollwerk-Scheifwerk*); sklepienie, rombowne pole na osi zwieńczenia nastawy ołtarza głównego: półpostaciowe przedstawienie Madonny w tonacji *en camaïeu*, w koronie na głowie, z siedzącym na jej lewym udzie nagim Dzieciątkiem, wokół głów obu nimby, wokół Marii seria promieni na ugowym tle; nawa, ściana północna, nad portalem kruchty: scena figuralna *Ecce Homo* w bogatym obramieniu architektoniczno-ornamentalnym w tonacji *en grisaille*, zwieńczenie z grzebieniem z zielonych i czerwonych motywów okuciowo-zwijanych, w polu scena figuralna z ukazaniem frontalnie w białym perizonium i narzuconym na plecy czerwonym płaszczu Chrystusem ubiczowanym, prezentowanym przez grupę ujętych w dynamicznych pozach trzech oprawców ukazanemu poniżej, tyłem do widza, tłumowi w poruszonych pozach, gestykulującemu (prawa partia malatury niezachowana); ściana zachodnia, część północna, odkrywka z namalowaną *en grisaille* grupą Ukrzyżowania Pańskiego, z Marią i św. Janem Ewangelistą po bokach krzyża.

Faza IV – nawa, ściana tęczowa (wschodnia), część południowa, w górnej strefie, ponad szczytem snycerskiej struktury bocznego ołtarza św. Anny, odkrywka wielkopołaciowa z wyobrażeniem czerwonego namiotu-paludamentu z ozdobną kopułką ugową z obręczą dolną i pasem lambrekinu, unoszonym po bokach przez stylizowane postaci anielskie, wnętrza błękitne, dolne partie zaznaczone konturowo; elewacje zewnętrzne, ściany południowa i zachodnia, nieregularne odkrywki fragmentaryczne pierwotnej wyprawy tynkowej z zachowanymi częściowo inskrypcjami kapitałą barokową, malowane cynobrem: czterowierszowa - „DLA NA[...]/ [...] YŻOWANI/ ZMIŁUY SIĘ/ [...]MI”;

zegar słoneczny w prostokątnej, zbliżonej do kwadratu prostej ramce, powyżej napis: „A D/ 1661”;

trzywierszowa - „DLA DOSTA-/ PIENIA OD-/ PUSTU:”.

Faza V – nawa, strop drewniany z późnobarokową (późnoregencyjną) polichromią iluzjonistyczną z programem figuralnym w ramach architektoniczno-ornamentalnych, przeznaczona do oglądania od strony wejścia (zachodniej), w tonacji brązowej, inskrypcje kapitałą barokową, czarne na białym tle: okolona pasem balustrady tralkowo-konsolkowej z wsuniętymi ku centrum trójbocznymi występami; w centrum, na grupie skłębionych obłoków z ulatującymi aniołami i banderolą z napisem: „VIR INCLYTE SIGISMUNDE PLEBEM TUAM SALVA SANCTA INTERCESSIONE”, trzy koliste stopnie, na szczycie których pod czerwonym paludamentem z ozdobnym dzwonowym zwieńczeniem pasem lambrekinu, cęgowo-wstęgowym ornamentem i z koroną otwartą, w tapicerowanym fotelu siedząca postać św. Zygmunta ujęty w $\frac{3}{4}$ w lewo z głową w prawo, w szatach królewskich, w koronie i z berłem w lewej, uniesionej ręce, poniżej po bokach zwróceniu ku niemu dwaj klęczący oranci, boczne partie materii podtrzymywane przez ulatujące aniołki; wokół osiem owalnych pół ujętych cęgowo-wstęgowymi, późnoregencyjnymi obramieniami kartuszowymi ze ślimacznicowymi spływami, zwieńczonymi muszlami – pola w połowie długości ścian osadzone na wielokonsolkowych, ażurowych podstawach (w nich ujęci wśród obłoków w półfigurze święci ewangeliści przy pracy pisarskiej, z ich atrybutami: od wschodu Mateusz, od południa Jan, od północy Marek, od zachodu Łukasz), ujęte po bokach

siedzącymi na balustradzie aniołkami z banderolami z ich imionami; pola w narożach ustawione ukośnie ku centrum, w nich wyobrażenia – od wschodu Immaculata i Matka Boża Szkaplerzna (ewne wtórnie), od zachodu św.św. Kazimierz i Roch w otoczeniu aniołków, z pierwszym karta, w drugim banderola z ich imionami; kartusze połączone wzdłuż bocznych ścian kiściami kwiatowo-roślinnymi na podwieszeniach z kokardami; od zachodu, na tle balustrady wolutowy kartusz z inskrypcją: „DOMINI/ DILEXI DECOREM DOMUS TUAE/ ET LOCUM HABITATIONIS GORAE TUE/ NE PERDAS CUMIMPIIS DEUS ANIMAM/ MEAM”, poniżej na gzymsie data roczna rozdzielona na dwie części: „17 – 54”.

Faza VI – kaplica św. Stanisława, obramienie iluzjonistyczne portalu wejściowego, w tonacji en grisaille z ugrupowanymi detalami: ujęty pseudopilastrami dźwigającymi półkolistą arkadę z imitacją boniowania, na odcinkach gzymsu półwalne kartusze wolutkowe z siedzącymi na nich aniołkami, w polach inskrypcje kapitałą barokową, po lewej: „STANISLAUS/ PATRONUS/ REGNI/ POLONIAE”, po prawej: „HIC/ PATER/ ERAT/ PRO/ NOBIS”.

Zespół rokokowych zacheuszków: w formie asymetrycznych ugrupowań kartuszy z grzebieni *rocaille* poprzerastanych zielonymi liśćmi palmy lub lauru, w nich ugrupowane krzyże greckie z kwiatowymi ramionami zakończonymi kulkami.

Ikonografia

Faza I – precyzyjny rysunek przygotowawczy w skali 1:1 do wykonania krążyn pod gwiazdzisto-sieciowe sklepienie prezbiterium, ponadto rysunek szkicowy z określeniem przebiegu żeber i ich styku, jako elementy dokumentacji wzorcowej procesu budowlanego. Zacheuszki tej fazy prezentują najprostsze formy stosowane w tym okresie w Europie Centralnej.

Faza II – pierwotny program ideowo-treściowy wnętrza nie jest możliwy do zrekonstruowania wobec fragmentarycznego zakresu odkrywek. W prezbiterium obramienie kamienne *sacrarium* zyskało bogatą oprawę architektoniczną z przedstawieniami figuralnymi odwołującymi się do Najśw. Sakramentu jako materialnego symbolu Męki Pańskiej i Odkupienia ludzkości w ramach Nowego Przymierza z Bogiem: od Zwiastowania Marii (jako jego początku w Nowym Testamencie, w chwili wcielenia Jezusa na ziemi), przez adorację monstrancji (kult Najśw. Sakramentu i pamiątka święta Bożego Ciała) oraz ofiarę cielesną jako samopoświęcenia i Eucharystii (motyw Feniksa lub Pelikana).

Faza III – sceny figuralne: *Madonna*, *Ecce Homo* i *Ukrzyżowanie*, zależą kompozycyjnie wprost od grafiki niderlandzkiej 2. poł. XVI i pocz. XVII w., przede wszystkich powstającej w czołowym ośrodku antwerpskim. O takim pochodzeniu wzorów zaświadcza też typ zastosowanego obramienia architektoniczno-ornamentalnego drugiej z wymienionych kompozycji – stanowiły rozwinięcie dotychczasowego programu ikonograficznego (cykl Pasji) na ścianie północnej nawy. W arkadzie łuku tęczowego wymalowano program uzupełniający rzeźbiarską belkę z krucyfiksem, utrwalone w opisie Męki Pańskiej w Ewangeliach – postaci ukrzyżowanych łotrów oraz symbole świata doczesnego i transcendentnego w kosmologii chrześcijańskiej doby średniowiecza i nowożytności – słońce i księżyc; z programem tym korespondowały zachowane częściowo na ścianie północnej nawy dwie sceny z cyklu Drogi Krzyżowej. Dekoracje floralne struktury kasetonowej dawnego stropu nawy miały odzwierciedlać firmament niebieski. We wnętrzu świątyni rozwinięto także typowy program fundatorski, z podkreśleniem za pomocą heraldyki (herb Odrowąż Sztydlowieckich nad łukiem tęczowym i wejściem do południowej kaplicy Mariackiej – mauzoleum rodu) zasług kolejnych kolatorów z tego rodu, przyrodnich braci: Jakuba, Mikołaja (tablica poświadczeniowa fundacji kolegium mansjonarzy tamże) i Krzysztofa, razem z ich wywodem genealogicznym na tarczach sklepienia. Oprawę tych elementów programu współtworzyły zdobienia ścian, portali i obramień okien. Zespół renesansowych zacheuszków zyskał dekoracyjną oprawę, współgrającą z omówionymi elementami architektoniczno-zdobniczymi.

Faza IV – dekoracje malarskie lub przestrzenne w typie paludamentu, symbolizującego zastonę sanktuarium w Świątyni jerozolimskiej króla Salomona, rozpowszechniły się w sztuce Rzeczypospolitej Obojga Narodów po połowie XVII w. i wykorzystywano je najczęściej do iluzjonistycznego podkreślenia rangi wizerunków maryjnych lub wyobrażeń lub elementów wystroju kościołów katolickich, które były związane z kultem Najśw. Sakramentu (Bożego Ciała).

Faza V – motywy ikonograficzne oraz program ideowo-treściowy dekoracji malarskiej stropu nawy koncentrują się wokół osoby patrona świątyni – św. Zygmunta, którego wyobrażono jako wzorcowego króla-chrześcijanina i pośrednika we wstawiennictwie prośb potrzebujących u Boga, w otoczeniu towarzyszących mu świętych ewangelistów, św.św. Rocha i Kazimierza oraz dwóch przedstawień maryjnych: Immaculaty i Madonny z Dzieciątkiem jako szafarzy Szkaplerza Św. Najprawdopodobniej te dwa ostatnie wyobrażenia, jako namalowane inną ręką, zakryły wcześniejsze wizerunki – być może św.św. Stanisława (patrona Korony i rodziny Szydłowieckich, jako pendant do postaci św. Kazimierza, patrona Wielkiego Księstwa Litewskiego) oraz np. św. Sebastiana lub Floriana – dwóch najpopularniejszych patronów mających chronić – obok św. Rocha – przed klęskami elementarnymi. Całość programu spina inskrypcja konwokacyjno-fundacyjna na osi ściany zachodniej, odwołująca się do boskiej opieki nad inicjatorem / inicjatorami tego przedsięwzięcia upiększającego Dom Boży.

Faza VI – w kreacji iluzjonistycznego obramienia portalu zastosowano najprostsze elementy i ikonografię, odwołującą się do kultu św. Stanisława jako patrona Królestwa Polskiego i Rzeczypospolitej; zacheuszkom nadano formy odpowiadające rokokowej stylistyce i modzie w tym okresie.

Analiza formalno-stylistyczna

Faza I – odkryty w trakcie badań zespołu Zofii Medweckiej rysunek przygotowawczy w skali 1:1 do wykonania krążyn pod sklepienie prezbiterium jest unikatowym skali polskiej przykładem procesu projektowania sklepień późnogotyckich. Maria Brykowska odnalazła bezpośrednie wzory formalne sklepień w takim układzie: w pochodzącym z 1498 r. prezbiterium kościoła parafialnego pw. św.św. Piotra i Pawła w Owingen koło Überlingen (Górna Szwabia, rejon Jeziora Bodeńskiego) oraz pochodzący z 1468 r. rysunek w zbiorze Akademii Sztuk Pięknych we Wiedniu (nr inw. 17069), wskazała też na podobieństwo kompozycji w Szydłowcu do tradycji form sklepień ze schyłku XV w. w południowo-zachodniej części dawnego Królestwa Czech. Badaczka wywiodła z tego regionu twórców tej fazy budowy świątyni szydłowieckiej, zaznaczając także rolę ówczesnych praktycznych metod wykreślenia krzywizn żeber sklepiennych (opublikowane później przez Lorenza Lechnera, 1516, oraz Bartela Ranischa, 1695). W dotychczasowych opracowaniach nie wskazano natomiast proveniencji warsztatu wykonującego w tym okresie pierwszy zespół zacheuszków. Była to zapewne niezidentyfikowana pracownia lokalna.

Faza II – dekoracja malarska wnętrza z kompletnym wystrojem architektoniczno-ornamentalnym ścian i stropu kasetonowego (ocalałe elementy włączone wtórnie w podniebie balkonu chóru muzycznego). W dekoracji wykorzystano bogaty wachlarz najnowszych wzorów formalnych doby renesansu południowoniemieckiego ze współczesnej grafiki z Norymbergi i tzw. szkoły naddunajskiej (obudowa architektoniczna *sacrarium*, kolumnienki w zamknięciu prezbiterium, plecionki ornamentalne w pasie krańca, rysunek kasetonów i ornamentów na listwach dekorujących podniebie balkonu chóru muzycznego), uzupełnione motywami nawiązującymi w bardzo uproszczony sposób do wczesno nowożytnej tradycji włoskiej. We wszystkich inskrypcjach wykonawcy zastosowali zmodyfikowaną kapitałę antyczną. Zidentyfikowane na ścianie północnej nawy sceny figuralne z cyklu Pasji Jezusa zapewne także nawiązują do współczesnych kompozycji graficznych o tej samej, subalpejskiej proveniencji. Modele ww. kolumnienek, rozet i pasowej dekoracji floralnej zastosowano równolegle w dekoracjach ściennych sal i pokoi skrzydła północnego i wschodniego zamku w Szydłowcu. Kolejno Wanda Puget, Barbara Wolff-Łozińska, Maria Łodyńska-Kosińska, Ewa Korpysz a ostatnio Przemysław Mrozowski bazując przede wszystkim na opublikowanych w 1912 r. badaniach źródłowych i porównawczych Witolda Kieszkowskiego przypisali tę fazę polichromii pracującemu między 1526 i 1532 r. w Szydłowcu i w innych małopolskich dobrach Mikołaja i Krzysztofa Szydłowieckich malarzowi z Prus Książęcych, z dworu księcia Albrechta I Hohenzollerna – Piotrowi (Peterowi) z Królewca, którego miał wspomagać zatrudniany przez ten ród możnowładczy regularnie od 1511 do 1531 r. sławny iluminator i malarz-freskant królewski z Krakowa – brat-cysters Stanisław Samostrzelnik (1490-1541). Zwyczajowo, acz bez potwierdzenia archiwalnego, z tym drugim powiązano lepsze artystycznie partie malatur, m.in. obramienie *sacrarium*, dekorację arkady tęczowej i obie sceny pasyjne, twórcy pruskiemu przypisując przede wszystkim partie ornamentalne. Wydaje się jednak, że potwierdzone

archiwalnie realizacje br. Samostrzelnika w kościele i klasztorze opackim cystersów w Mogile prezentują znacznie wyższy poziom, co raczej wyklucza jego osobiste zaangażowanie w kościele w Szydłowcu. Warto podnieść, że Krzysztof Szydłowiecki sfinansował przed 1531 r. zbliżoną malaturę rozetową stropu kasetonowego w kościele parafialnym w Ćmielowie nad rzeką Kamienną, gdzie posiadał rozległy zamek wczesnorennesansowy.

Faza III – zidentyfikowane w tej warstwie malatur z 1. poł. XVII w. trzy sceny figuralne, oparte na popularnych w tym okresie w całej Europie Centralnej i Rzeczypospolitej graficznych wzorach niderlandzkich i niemieckich, mógł wykonać jeden z czynnych w północnej części Małopolski warsztat lokalny, np. miejscowych mistrzów Jana Gładkowskiego (zm. 1623) lub Tomasza Regiusa (notowany 1624-1650), których Albrycht Władysław Radziwiłł kolejno zatrudniał po 1620 r. do udekorowania malaturami wnętrz przebudowanego w duchu późnego manieryzmu zamku w Szydłowcu.

Faza IV – Wykorzystana tutaj kompozycja miała najprawdopodobniej wzór graficzny, niderlandzki albo południowoniemiecki, rzadziej francuski.

Faza V – kompozycja stropu nawy świątyni szydłowieckiej jest unikatem w tej części północnej Małopolski, aczkolwiek zastosowany tutaj układ i zestaw motywów, zwłaszcza ujętych ornamentem owalnych pól z półpostaciowymi przedstawieniami świętych – świadczą o dość prostym zestawieniu (kompilacji) poszczególnych elementów zaczerpniętych głównie z rycin augsburskich (czy szerzej – południowoniemieckich). Poszczególnym postaciom nadano zindywidualizowane rysy, a ich naturalne ruchy i gesty oddano poprawnie. Dominujące w szacie ornamentalnej motywy późnoregencyjne: plecionki cęgowo-wstęgowe, kratki, muszle, paludament z pasem lambrekinu, były popularne zwłaszcza w latach 20.-40. XVIII w., co z uwagi na precyzyjną datę powstania tego dzieła – rok 1754 – świadczy o pewnym zapóźnieniu wykonującej ją pracowni. Pewne, ogólnie zbliżone, układy kompozycyjne oraz motywy formalne i stylistyczne występują w datowanej na czas po 1749 r. dekoracji malarskiej wnętrza kościoła parafialnego w Wolanowie (ob. w Skansenie Wsi Radomskiej).

Faza VI – brak.

Źródła i literatura przedmiotu

Warszawa, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Dział Ewidencji i Rejestru Zabytków Architektury, karty nr Mazowieckie 11398, sierpień 1999, oprac. J. Szatygin.

J. Kieszkowski, *Kanclerz Krzysztof Szydłowiecki. Z dziejów kultury i sztuki Zygmuntowskich czasów*, Poznań 1912, s. 50-52, fig. 17, 21, 24, 43, tabl. XXIV; J. Wiśniewski, *Dekanat konecki*, Radom 1913, s. 278-281, 283; Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. III: *Województwo kieleckie*, red. J. Z. Łoziński i B. Wolff, z. 10: *Powiat radomski*, oprac. tychże, Warszawa 1961, s. 42-43, fig. 22; W. Puget, *Z dziejów zamku w Szydłowcu*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego”, IV: 1967, s. 282, ryc. 24; B. Wolff-Łozińska, *Malowidła stropów polskich 1. połowy XVI w. : dekoracje roślinne i kasetonowe*, Warszawa 1971, s. 180-184, il. 217-220; W. Puget, *Przyczynek do działalności Stanisława Samostrzelnika. Malarstwo ścienne w budowlach fundacji Szydłowieckich*, w: *Renesans. Sztuka i ideologia. Materiały Sympozjum Naukowego Komitetu Nauk o Sztuce PAN, Kraków, czerwiec 1972 oraz Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Kielce, listopad 1973*, red. nauk. T. J. Jaroszewski, Warszawa 1976, s. 487-503; M. Brykowska, *Architektura kościoła św. Zygmunta w latach 1493-1525 w świetle najnowszych badań*, w: *Z dziejów parafii szydłowieckiej. Materiały sesji popularnonaukowej 21 lutego 1998 roku*, red. J. Wijaczka, M. Piątkowska, Szydłowiec-Kielce 1998, s. 148-150, 152-153, ryc. 3-4; W. Puget, *Liber Geneseos Illustris Familiae Schidloviciae – panegiryk czyli także źródło?*, „Ochrona Zabytków”, 52: 1999, nr 1 (204), s. 73-76; B. Wojciechowska, *Malarz i wójt szydłowiecki Tomasz Regius*, w: *Szydłowiec – z dziejów miasta. Materiały sesji popularnonaukowej 20 lutego 1999*, red. J. Wijaczka, Szydłowiec 1999, s. 7-14; M. Łodyńska-Kosińska, *Piotr (Peter), malarz*, w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających: malarze – rzeźbiarze – graficy*, t. VII, red. K. Mikocka-Rachubowa, U. Makowska, Warszawa 2003, s. 203; D. Kupisz, *Rody szlacheckie ziemi radomskiej*, Radom 2009, s. 200; E. Korpysz, *Dekoracja sakrarium w kościele św. Zygmunta w Szydłowcu : problem rekonstrukcji, interpretacji i atrybucji*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach”, 29: 2014, s. 194-209, il. 1-8, 11, 16a-b, 23; M.

Łodzińska-Kosińska, I. Kopania, *Samostrelnik (Samostrelnyk) Stanisława (Stanislaus)*, w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze – rzeźbiarze – graficy*, t. X, red. U. Makowska, Warszawa 2016, s. 57, 59; P. Mrozowski, *Fundacje artystyczne Szydłowieckich u schyłku średniowiecza i progu nowożytności*, w: *Zamek w Szydłowcu wokół mecenatu dawnych właścicieli*. Katalog wystawy, red. A. I. Oborny, Szydłowiec 2022, s. 15, 17-19.

Fotografie:

Szydłowiec, kościół parafialny pw. Trójcy Św., nawa, ściana północna, rytowany rzut sklepienia prezbiterium, ok. 1510, ryt z polichromią, wyk. nieustalony mistrz budowlany z południowej Szwabii lub południowo-zachodnich Czech (atryb.), fot. MW, 2016

Szydłowiec, kościół parafialny pw. Trójcy Św., zamknięcie prezbiterium, iluzjonistyczne obramienie dawnego okna wschodniego, przed 1525, polichromia architektoniczno-ornamentalna, wyk. malarz Piotr z Królewca (atryb.), fot. MW, 2016

Szydłowiec, kościół parafialny pw. Trójcy Św., zamknięcie prezbiterium, iluzjonistyczne obramienie *sacrarium*, przed 1525, polichromia architektoniczno-ornamentalna, wyk. malarz Piotr z Królewca (atryb.), fot. MW, 2016

Szydłowiec, kościół parafialny pw. Trójcy Św., nawa, widok ogólny w kierunku południowo-zachodnim, przed 1525, polichromia architektoniczno-ornamentalna, wyk. malarz Piotr z Królewca (atryb.), fot. MW, 2016

Szydłowiec, kościół parafialny pw. Trójcy Św., nawa, widok ogólny w kierunku południowo-zachodnim, przed 1525, polichromia architektoniczno-ornamentalna i zespół zacheuszków, wyk. malarz Piotr z Królewca (atryb.), fot. MW, 2016

Szydłowiec, kościół parafialny pw. Trójcy Św., nawa, dawny strop kasetonowy (ob. w podniebiu balkonu chóru muzycznego), rama z kasetonami, przed 1525, polichromia architektoniczno-ornamentalna, wyk. malarz Piotr z Królewca (atryb.), fot. MW, 2016

Szydłowiec, kościół parafialny pw. Trójcy Św., nawa, ściana północna, odkrywki malatur z fragmentami scen figuralnych z cyklu Pasji, przed 1525 i 1. tercja XVII w., wyk. malarz Piotr z Królewca (atryb.), fot. MW, 2016

Szydłowiec, kościół parafialny pw. Trójcy Św., nawa, strop, iluzjonistyczna polichromia architektoniczno-ornamentalna z programem figuralnym, ok. poł. XVIII w., wyk. (atryb.), fot. MW, 2016

Szydłowiec, kościół parafialny pw. Trójcy Św., nawa, ściana północna, iluzjonistyczna polichromia architektoniczno-ornamentalna portalu wejściowego bocznej kaplicy św. Stanisława oraz zacheuszek rokokowy, po poł. XVIII w., wyk. (atryb.), fot. MW, 2016

SZYDŁOWIEC, zamek

Lokalizacja (historyczna i współczesna)

SZYDŁOWIEC, powiat radomski województwa sandomierskiego (ob. siedziba powiatu, województwo mazowieckie), zamek-rezydencja rodowa Odrowążów, Szydłowieckich i Radziwiłłów, wnętrza w skrzydłach: wschodnim i północnym, *piano nobile*, sale i pokoje paradne, polichromia podziałów architektonicznych i ornamentacyjno-figuralna; elewacje: zespół *sgraffiti*

Datowanie (z fazami)

Faza I – 1470-1480 lub ok. 1515-1526

Faza II – ok. 1515-1526

Faza III – 1620-1629

Faza IV – 1788-1795

Fundator / fundatorzy (odpowiednio do faz)

Faza I – Stanisław Szydłowiecki herbu Odrowąż, marszałek dworu króla Kazimierza IV Jagiellończyka i dziedzic Szydłowca

Faza II – Mikołaj Szydłowiecki herbu Odrowąż, podskarbi wielki koronny i właściciel miasta

Faza III – Albrycht Władysław Radziwiłł herbu Trąby, kolejno stolnik wielki i krajczy wielki litewski, dziedzic Szydłowca

Faza IV – Mikołaj Radziwiłł herbu Trąby i Maria z Gawdzickich, właściciele miasta i rezydencji

Wykonawcy (osoby, warsztat, krąg artystyczny) – pierwotni i wtórni

Faza I – niezidentyfikowany warsztat lokalny (?)

Faza II – malarz Piotr z Królewca (atryb.) albo brat-cysters Stanisław Samostrzelnik z Mogiły i Krakowa (?)

Faza III – warsztat powiązany z pracownią muratorsko-gipsatorską z Lublina (atryb.), być może z udziałem malarzy szydłowieckich: Jana Gładkowskiego (zm. 1623) lub Tomasza Regiusa (notowany 1624-1650)

Faza IV – niustalona pracownia z Warszawy (?)

Historia powstania

Pierwotnie rycerski gród obronny, ziemno-drewniany z XIII w. na kępie w dolinie rzeki Korzeniówki. Pierwsza budowla kamienna, zapewne w formie wieży lub kamienicy, odnotowana kolejno w 1326 i 1427 r. jako własność Andrzeja oraz Jakuba i Sławka z rodu Odrowążów, z linii bocznej chlewiskiej, z przyjętym w późniejszym okresie nazwiskiem Szydłowiecki. W latach 1470-1480 Stanisław Szydłowiecki, marszałek dworu króla Kazimierza IV Jagiellończyka i ówczesny dziedzic Szydłowca, zapoczątkował fundację nowej, okazalszej siedziby, murowanej z miejscowego piaskowca, z którym wiąże się rozwój ważnego miejscowego ośrodka wydobywczo-kamieniarskiego. W tym okresie wzniesiono północny dom mieszkalny. Skrzydło wschodnie, gotycko-renesansowe, dobudowane w latach 1515-1526 z inicjatywy syna Mikołaja, podskarbiego wielkiego koronnego (wtedy zatrudniony m.in. malarz Piotr [Peter] z Królewca, nadworny artysta księcia Albrechta I Hohenzollerna). W 1530 r., po bezpotomnej śmierci tego możnowładcy, na skutek małżeństwa spadkobierczyni – Elżbiety, córki jego brata Krzysztofa Szydłowieckiego (1466-1532), kanclerza wielkiego koronnego, z Mikołajem Krzysztofem Radziwiłłem zw. „Czarnym” (1515-1565), kanclerza wielkiego litewskiego – miasto, klucz dóbr i sam zamek odziedziczony przez ten magnacki ród litewski. Ich syn Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka” (1549-1616), marszałek wielki litewski i wojewoda wileński, zlecił w 1600 r. kolejną rozbudowę w stylu późnego renesansu muratorowi gryzońskiemu Gaspare Fodiga (zm. ok. 1624-1625) z Chęcina, zatrudnionemu równolegle na zamku w Nieświeżu na Rusi Białej; prace przy skrzydle zachodnim wznowione po 1619 do 1629 r. przez Albrychta Władysława Radziwiłła (ok. 1620 kaplica nakryta kopułą w wieży bramnej, kamienno-marmurowy portal wejściowy na dziedzińcu, malatury wnętrza i elewacji? wyk. malarze szydłowieccy Jan Gładkowski, zm. 1623, i Tomasz Regius, notowany 1624-1650). Po bezpotomnej śmierci Macieja Radziwiłła, żonatemu z Marią Gawdzickich, w 1800 r.

licytacja dóbr szydłowieckich w Krakowie (1802), rezydencja zakupiona przez Annę Jadwigę z Zamoyskich Sapieżynę (1777-1859).

Przekształcenia, remonty, konserwacje

W 1828 r. przejęta na własność skarbu Królestwa Kongresowego i wydzierżawiona na magazyn zbożowy, następnie na browar i skład piwny. Od poł. XIX w. nieużytkowana, popadała stopniowo w ruinę – w 1915 r. zdjęcie dachówki przekazanej do pokrycia kościoła parafialnego. W 1933 r. zamek ponownie przeszedł na własność Skarbu Państwa. Po 1945 r. stopniowo przywracany do wanej świetności, mury zabezpieczone w 1949 r., wyremontowany ze środków centralnych w latach 1951-1952, 1962-1965, po 1970 r. m.in. modernizacja dachów i elewacji; w 1975 r. w skrzydle wschodnim otwarto Muzeum Ludowych Instrumentów Muzycznych. Ponowny remont od 1995 (wtedy konserwacja i częściowa rekonstrukcja *sgraffiti* w szczytach budynków mieszkalnych i wieży bramnej). W latach 2013-2014 generalny remont obiektu i całego otoczenia z udziałem środków z Unii Europejskiej, z przeznaczeniem na siedzibę Szydłowieckiego Centrum Kultury i Sportu – Zamek z restauracją oraz ww. Muzeum.

Kompozycja / układ

Faza I – skrzydło wschodnie, parter, sala północna, ściana zachodnia (dawna szczytowa ściana wschodnia domu mieszkalnego, odkrywka architektoniczna: prawy narożnik z wnęką zamknięta dwiema zamkniętymi odcinkowo arkadkami, przedzielona kamiennym kroksztynem; polichromia podkreślająca iluzjonistyczne podziały architektoniczne, w odkrywce o nieregularnym obrysie: w narożu proste czarne boniowanie, wokół wnęki pas cynobrowy (w glifie czarny), kroksztyn pomalowany cynobrem.

Faza II – skrzydło północne, 1. piętro, pokój I, na planie prostokąta, w górnej części ścian wąski pas krańca ujęty od dołu listwą ciemnocynobrową, z pasową dekoracją floralną na ciemnym tle, z motywami palmet akantu i rozetek kwiatowych, na osiach ścian cztery przenikające dolny pas otoki z kimationem jońskim w nich wieloboczne, wczesnorenesansowe tarcze z godłami herbowymi: Odrowąż, Łabędź, Jastrzębiec i Sulima, z kolorystyką zgodną z tradycją heraldyczną, stop drewniany, kasetonowy, w układzie 6 x 4 krzyńców (te w pierwszym szeregu od północny prostokątne), na liniach podziałów dekoracje sznurowe (cynobrowo-białe), uskoki krzyńców z pasami wolich ok i stylizowanym ornamentem pasowym, w polach sześciolistne rozety kwiatowe na błękitnym tle, w narożach czterolistne pęki z pięciolistnymi kwiatkami; 2. piętro, dawna Sala wielka (ob. podzielona na dwa pomieszczenia), w górnej części ścian liczne odkrywki o nieregularnym układzie z widocznymi partiami szerokiego pasa krańcowego, z iluzjonistyczną, cieniowaną kompozycją architektoniczno-ornamentalną *en grisaille* na ciemnoczerwonym tle, dolny pas uskokowy, malowany cynobrem, wyżej pas architrawy (?), we fryzie ornament pasowy z palmetami akantu i uskrzydłonymi główkami, z których ust wyrastają antytetycznie zestawione pędy roślinne; skrzydło wschodnie, 1. piętro (w przestrzeni między założonym wtórnie w 1. poł. XVII w. sklepieniem nowych pokoi mieszkalnych a podłogą sal 2. piętra), dawna ściana wschodnia, odkrywki z rzędem arkadek dzielonych kolumnkami z kanelowanymi trzonami i kapitelami korynckimi, w których częściowo zatarte ukośne ścianki ujęte perspektywicznie, jako tło scena figuralnych (?); kamienny portal z profilowanymi ościeżkami, na osi legara wykrojowa tarczka wczesnorenesansowa z herbem Odrowąż, tło cynobrowe.

Faza III – elewacje zewnętrzne skrzydeł mieszkalnych oraz wieży bramnej, fryz i podziały ramowe szczytów, *sgraffiti*: pas krańcowy (przesłonięty przez górne obramienia kamieniarskie okien oraz kamienne bloki ze strzelnicami, ujęty od dołu i góry wąskimi pasami, na ciemnym tle podwójny kolisty meander z sześcioramiennymi gwiazdkami w polach kótek (powtórzony w pionowym pasie na osiach szczytów), w szczytach pasy poziome z pojedynczym meandrem tego typu; skrzydło północne, 1. piętro, sala zachodnia; wieża bramna, 1. piętro, kaplica pałacowa – gipsatorskie podziały ścian i listew czaszy kopuły z plakietami z formy, w kształcie uskrzydłonych główek anielskich, polichromia imitująca kamień w tonacji *en camaïeu*.

Faza IV – skrzydło wschodnie, 2. piętro, Pokój wedutowy, kompleksowa polichromia iluzjonistyczna z podziałami ramowymi i dekoracjami ornamentalnymi w stylu wczesnoklasycystycznym, tła ścian beżowawe, dzielone na prostokątne pola szerokim pasem lauru przewiązanym białą wstążką, w ich

górnej części analogiczne girlandy podwieszono na dwóch guzkach, na osi wejść w ścianach północnej i południowej prostokątne, profilowe obramienia z pasami perełkowania, z wsuniętymi górnymi narożnikami (w nich wirujące rozetki), w polach sentymentalne widoki włoskie w typie bukolicznym, na ścianie wschodniej w połowie wysokości owalne pole utworzone z ww. pasa lauru, w którym silnie zatarty pejzaż marynistyczny z dwiema łodziami żaglowymi; skrzydło północne, 1. piętro, pokój na planie prostokąta zbliżonego do kwadratu, odkrywkę wielkopołaciową z szerokim pasem krańca z podziałem na dwie strefy, w tonacji czerwono-białawej: w dolnej szeroki pas z rzędem prostokątnych, obwiedzionych ciemnoczerwono-pół z zachowanym fragmentarycznie zielonkawym ornamentem roślinnym, ujętych od dołu wąskim czerwonym paskiem z pasowym ornamentem z łańcuchem z kolistych ogniw, w górnej, stylizowanej na pas metop i tryglifów, w iluzjonistycznych prostokątnych, zagłębionych polach na czerwonym tle jasne pęki armatury (część niezachowana, na osi ściany wschodniej szersze pole z niezidentyfikowaną sceną figuralną), w występach pas łożek (?) i imitacje aplikowanych brązowych medalionów w laurowych otokach (górna część niezachowana).

Ikonografia

Faza I – dekoracje barwne mające podkreślać linię podziałów architektonicznych narożnika ścian i wnęki.

Faza II – skrzydło północne, 1. piętro, pokój I: paradne wnętrza mieszkalne z dekoracyjnym pasem krańca i stropem kasetonowym z typową dla okresu renesansu dekoracją floralną, zastosowanie w krańcu zespołu czterech herbów rycerskich: Odrowąż, Łabędź, Jastrzębiec i Sulima, wiąże się z chęcią podkreślenia starożytności rodu i zaszczytnej genealogii właścicieli i inicjatorów przebudowy z tego okresu: braci Mikołaja i Krzysztofa Szydłowieckich; 2. piętro, dawna Sala wielka: dekoracyjny pas krańca zawiera obiegowe motywy zdobnicze z tego okresu – pierwotnie odpowiadały im podziały oraz polichromia niezachowanego stropu w tym głównym paradnym wnętrzu możnowładczej rezydencji; skrzydło wschodnie, 1. piętro: pas dekoracji architektonicznej z rzędem arkadek kolumnowych – o formach podpór identycznych z tymi z zamknięcia prezbiterium kościoła parafialnego w Szydłowcu – wskazuje na chęć podkreślenia wysokiej rangi tego pomieszczenia. Z uwagi na niewielkie rozmiary, w ich tłach znajdowały się zapewne półpostaciowe przedstawienia postaci lub scen figuralnych, okolone perspektywicznymi ramami architektury.

Faza III – zespół *sgraffiti* i polichromia imitująca kamienny detal na gipsatorskich podziałach ścian i sklepień w jednej sali i kaplicy należą do typowych zabiegów waloryzujących materiałowo i kolorystyczne płaskie i puste powierzchnie elewacji i wnętrza w omawianym okresie.

Faza IV – dekoracje wczesnoklasycystyczne dwóch pokoi paradnych w skrzydłach północnym i wschodnim urządzone wg mody stołecznej z końca XVIII w., z elementami programu *all'antica* we wczesnej manierze Ludwika XVI – *Le Transition*, z przedstawieniami armatur i scen figuralnych (pochód bóstw lub orszak Bachusa?) oraz sentymentalnymi pejzażami bukolicznymi z Italii.

Analiza formalno-stylistyczna

Faza I – z uwagi na wtórne odświeżenie wnęki i narożnika w trakcie prac remontowo-konserwatorskich po 1945 r. ustalono, że przynależą one zapewne do dawnej elewacji wschodniej zamku z okresu jego późnogotyckiej rozbudowy w latach 1470-1480, z fundacji Stanisława Szydłowieckiego, marszałka dworu króla Kazimierza IV Jagiellończyka.

Faza II – bazując na opracowaniu Witolda Kieszkowskiego z 1912 r. Wanda Puget zaproponowała w 1967 i 1976 r. autorstwo dekoracji wnętrza renesansowego zamku Mikołaja i Krzysztofa Szydłowieckich, rozbudowanego do pełnej formy 3-skrzydłowej rezydencji mieszkalnej malarzom nadwornym: księcia pruskiego Albrechta I Hohenzollerna – Petera (Piotra) z Królewca (notowany w latach 1516-1531 w orbicie inicjatyw artystycznych obu Szydłowieckich) oraz króla Zygmunta I Starego w Krakowie – Stanisława Samostrzelnika, brata-cystersa z opactwa w Mogile. Realizację na zamku podzielono wg arbitralnego klucza jakości artystycznej, te ważniejsze (pas krańca w Sali wielkiej na 2. Piętrze) wiążąc roboczo z Samostrzelnikiem, pozostałe – z artystą królewieckim. Nowsze analizy autorstwa Ewy Korpysz i Przemysława Mrozowskiego pozostawiły sprawę ewentualnego udziału zakonnika w pracach malarskich w zamku szydłowieckim otwartą.

Faza III – badania źródłowe Krzysztofa Dumały, Jacka Wijaczki i Beaty Wojciechowskiej dowiodły, że przystępując w 1619 r. do kolejnej modernizacji wnętrza i elewacji zamku Albrycht Władysław Radziwiłł zatrudnił tam dwóch miejscowych malarzy: Jana Gładkowskiego (zm. 1623) i Tomasza Regiusa (notowany 1624-1650) – ten drugi stał się jako człowiek majątny i wpływowy wójtem miasta. Poza przytoczonymi informacjami nie są znane inne pewne prace obu twórców, co uniemożliwia na tym etapie badań dalsze poszukiwania ich dorobku. Nie można przy tym wykluczyć możliwości wykonania przez nich zespołu *sgraffiti*.

Faza IV – obejmując po 1788 r. rządy w Szydłowcu Mikołaj Radziwiłł (1746-1795), pułkownik armii litewskiej i starosta radoszkowicki, dokonał ostatniej modernizacji wnętrza rezydencji, która była dedykowana poślubionej w 1777 r. żonie – znanej stołecznej aktorce Marii Gawdzickiej. Ze względu na warszawskie kontakty tej pary oraz nowoczesny, klasycystyczny styl malatur w obu pokojach paradnych można ich artystyczną proveniencję warsztatową powiązać właśnie z tym miastem.

Źródła i literatura przedmiotu

Warszawa, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Dział Ewidencji i Rejestru Zabytków Ruchomych, karta nr RAX 000002980, VII 1970, oprac. W. Puget.

J. Kieszkowski, *Kanclerz Krzysztof Szydłowiecki. Z dziejów kultury i sztuki Zygmuntowskich czasów*, Poznań 1912, s. 64, 69, 72-74, 98, tabl. XXII, XXIII; J. Wiśniewski, *Dekanał konecki*, Radom 1913, s. 275; Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. III: *Województwo kieleckie*, red. J. Z. Łoziński i B. Wolff, z. 10: *Powiat radomski*, oprac. tychże, Warszawa 1961, s. 42-43, fig. 22; W. Puget, *Z dziejów zamku w Szydłowcu*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego”, IV: 1967, s. 267-269, 273, 277, 282-288, 290, 293, 298, ryc. 5, 10-12, 25, 26; B. Wolff-Łozińska, *Malowidła stropów polskich 1. połowy XVI w. : dekoracje roślinne i kasetonowe*, Warszawa 1971, s. 180-184, il. 221, 222; W. Puget, *Przyczynek do działalności Stanisława Samostrzelnika. Malarstwo ścienne w budowlach fundacji Szydłowieckich*, w: *Renesans. Sztuka i ideologia. Materiały Symposium Naukowego Komitetu Nauk o Sztuce PAN, Kraków, czerwiec 1972 oraz Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Kielce, listopad 1973*, red. nauk. T. J. Jaroszewski, Warszawa 1976, s. 487-503; P. Zdon, *Zamek w Szydłowcu – wyniki i wnioski z „badań” architektonicznych*, w: *Zamek szydłowiecki i jego właściciele. Materiały sesji popularnonaukowej 24 lutego 1996 roku*, red. J. Wijaczka, Szydłowiec-Kielce 1996, s. 21, 24-29; B. Wojciechowska, *Malarz i wójt szydłowiecki Tomasz Regius*, w: *Szydłowiec – z dziejów miasta. Materiały sesji popularnonaukowej 20 lutego 1999*, red. J. Wijaczka, Szydłowiec 1999, s. 7-14; M. Łodyńska-Kosińska, *Piotr (Peter), malarz*, w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających: malarze – rzeźbiarze – graficy*, t. VII, red. K. Mikocka-Rachubowa, U. Makowska, Warszawa 2003, s. 203; D. Kupisz, *Rody szlacheckie ziemi radomskiej*, Radom 2009, s. 202; M. Łodzińska-Kosińska, I. Kopania, *Samostrzelnik (Samostrzelnyk) Stanisława (Stanislaus)*, w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.)*. *Malarze – rzeźbiarze – graficy*, t. X, red. U. Makowska, Warszawa 2016, s. 57, 59; P. Mrozowski, *Fundacje artystyczne Szydłowieckich u schyłku średniowiecza i progu nowożytności*, w: *Zamek w Szydłowcu wokół mecenatu dawnych właścicieli*. Katalog wystawy, red. A. I. Oborny, Szydłowiec 2022, s. 15, 16; W. Kowalski, *Szydłowieccy Radziwiłłowie i ich fundacje artystyczne*, w: *ibidem*, s. 32, 34.

Fotografie:

Szydłowiec, zamek, skrzydło zachodnie, parter, fragment narożnika dawnej ściany wschodniej z dwuakradową wnęką, 1470-1480 lub ok. 1515-1526 r., polichromia architektoniczno-ornamentalna, wyk. nieustalony warsztat lokalny (?), fot. MW, 2016

Szydłowiec, zamek, skrzydło północne, parter, fragment dawnej ściany, ok. 1515-1526, relikty polichromii architektoniczno-ornamentalnej, wyk. malarz Piotr z Królewca (?) lub nieustalony warsztat lokalny (?), fot. MW, 2016

Szydłowiec, zamek, skrzydło północne, *piano nobile*, pokój z dekoracją wczesnoklasycystyczną z pasem metop z panopliami, 4. ćw. XVIII lub pocz. XIX w., polichromia architektoniczno-ornamentalna, wyk. nieustalony warsztat z Warszawy (?), fot. MW, 2016

Szydłowiec, zamek, skrzydło północnej, *piano nobile*, pokój z pasem krańca i drewnianym stropem kasetonowym, ok. 1515-1526, polichromia architektoniczno-ornamentalna, wyk. malarz Piotr z Królewca (?) lub nieustalony warsztat lokalny (?), fot. MW, 2016

